

TÜRK ASILLI BİR ARAP ŞAİRİN GÖZÜNDEN BAĞDAT'IN TAHRİBİ: HUREYMÎ'NİN BAĞDAT MERSİYESİ

The Destruction of Baghdad through an Arab Poet of Turkish Origin: al-Huraymî's
Baghdad Elegy

Adnan ARSLAN

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı,
Bilecik/Türkiye.

Associate Professor, Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric, Bilecik/Turkey.

adnan.arслан@bilecik.edu.tr, [Orcid: 0000-0002-3989-6612](https://orcid.org/0000-0002-3989-6612)

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 17 Mart / March 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 7 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June 2022

Cilt / Volume: 21 **Sayfa/Pages:** 19-44

Atrf / Citation: Arslan, Adnan. "Türk Asıllı Bir Arap Şairin Gözünden Bağdat'ın Tahribi: Hureymî'nin Bağdat Mersiyesi [The Destruction of Baghdad through an Arab Poet of Turkish Origin: al-Huraymî's Baghdad Elegy]". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 21 (Haziran / June 2022): 19-44.

<https://doi.org/10.51553/bozifder.1089215>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Adnan Arslan**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

TÜRK ASILLI BİR ARAP ŞAİRİN GÖZÜNDEN BAĞDAT'IN TAHRİBİ: HUREYMÎ'NİN BAĞDAT MERSİYESİ

Öz

Abbâsilerde siyasi açıdan edebiyata apayrı bir değer atfedildiği Halife Hârûnürreşîd döneminde nitelikli şairler büyük ödüller almaktaydı. Halifenin şiire verdiği bu değer Arap olmayan unsurlardan da nitelikli şairlerin saraya yakın olmasına vesile olmuştur. Bu şairlerden birisi de Türk asıllı Ebû Ya'kûb el-Hureymî'dir (öl. 214/829 [?]). Şiirleri pek çok edebiyat kaynağında aktarılan şairin şaheseri sayılabilecek kasidesi, Hârûnürreşîd'in oğulları Me'mûn ve Emîn arasında yaşanan taht kavgası sonucu tahrip edilen Bağdat için söylediği kasidesidir. Arap şiirinde şehir mersiyesi olarak anılan türün ilk örneklerinden kabul edilen bu kaside, Bağdat'ın o tarihlerdeki yıkımını ayrıntılarıyla ele aldığı için tarihi bir vesika olarak da kabul edilmiştir. Bu yüzden ünlü tarihçi Taberî tarafından kasidenin tamamı alıntılanmıştır. Hureymî, kasidesinde şehrin tahrip öncesi ihtişamından bahseder. Taht mücadelesinin başlamasıyla Bağdat'ta yaşanan trajediyi detaylı bir şekilde tasvir eder. Bağdat'ın küffar değil Müslümanlar eliyle yakılıp yıkılmasını, şehirde yaşanan ahlakî yozlaşmanın bir neticesi olarak görür. Çalışmanın girişinde Arap şiirinde mersiye temasına kısaca değinilmiş ve sonrasında şehir mersiyelerinin tarihi seyri tanıtılmıştır. Makalede kaside, içerik ve edebî sanatlar açısından incelenmiştir. Şiirde ağırlıklı olan duygular irdelenmiş ve şairin üslubunun özgünlüğü tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap dili belagatı, Arap şiiri, Mersiye, Hureymî, Bağdat.

The Destruction of Baghdad through an Arab Poet of Turkish Origin: al-Huraymî's Baghdad Elegy

Abstract

Adept poets were being rewarded by great prizes in the period of Caliph Hârûn al-Rashîd which an extraordinary value was attributed to literature in terms of politics in the Abbasids. This value given to poetry produced that qualified poets to get close to the Caliph's palace among the non-Arab poets. One of these poets is Abû Ya'qûb al-Huraymî who is Turkish origin. The poet's elegy for Baghdad which was destroyed as a result of the confliction between al-Ma'mûn and al-Emîn is cited in many literary sources as his masterpiece. This elegy which is considered as one of the first samples of the city elegy in Arabic poetry has also been accepted as a historical document. That is why it deals with the destruction of Baghdad at that time in detail. Therefore the elegy was cited by the renowned historian al-Ṭabarî. al-Huraymî talked about the pre-destructive splendor of Baghdad in his elegy. He describes in detail the disaster that happened in Baghdad with the start of confliction between two brothers. He was of the opinion that burning and destruction of Baghdad was as a result of the moral corruption in the city. At the beginning of the study, the theme of elegies in Arabic poetry is briefly mentioned and then the historical course of the city dirges is introduced. In the article, the elegy has been studied in terms of content and rhetoric. The dominant emotions in the poem were examined and the originality of the poet's style was argued.

Keywords: Arabic rhetoric, Arabic poetry, Elegy, al-Huraymî, Baghdad.

Giriş

Ölenin veya kaybedilen değerlerin ardından onu öven ve kaybının üzüntüsünü terennüm eden şiirlerin genel adı¹ olarak tanımlanan mersiye, tüm dünya edebiyatlarında şiirde ortak tema olmuş ve tarih boyu insanın sevdikleriyle ebediyen beraber olma arzusunu yansıtmıştır. Arap edebiyatında da bu yansıma doğal olarak mevcuttur ve Cahiliye şiiri denilen İslam öncesi dönemden günümüze kadar pek çok mersiye örnekleri ortaya çıkmıştır. Hansâ'nın (öl. 24/645) kardeşleri² ve Cerîr'in (öl. 110/728 [?]) eşinden, muasır Arap şairlerinden Nizâr Kabbânî'nin (öl. 1998) babasına kadar³ pek çok akraba, şair olan yakınlarının sayesinde hayatlarını divanlar ve edebiyat kaynaklarında sürdürmüşlerdir. Şu var ki Arap şiirinde mersiye sadece vefat eden yakınlar için değil harap olan şehirler için de söylenir olmuştur. Literatüre *risâ'u'l-mudun* “şehir mersiyesi” olarak giren bu ağıtlar, asırlar içerisinde Arap şiirinde epey bir yekûna ulaştığı için hakkında müstakil araştırmalar yapılmıştır.⁴ Zira İslam medeniyetinin inşa ettiği şehirler, tarih boyu hep iç ve dış çekişme/çatışmaların bir şekilde kurbanı olmuştur. Bu yüzden başta Endülüslü şehirleri olmak üzere Bağdat ve Basra gibi önemli merkezler, üzerlerine ağıt yakılacak derecede feci tahribata uğramıştır. Bu acıların tezahürü olan şehir mersiyeleri de ilmî ve edebî çalışmaların ilgisini çekmiştir. Bunlar içerisinde en kapsamlı olduğunu gördüğümüz çalışma Muhammed Hamdân'a aittir. Yazar *Edebu'n-nekbe fi't-turâsi'l-'Arabî* başlıklı çalışmasında, İslam öncesi dönemden başlayarak tarih boyu Arap toplumları ve şehirlerinin karşı karşıya kaldığı çatışmalarda tezahür etmiş edebî malzemeyi bir araya getirmiştir.⁵ Munâ Yahyâ Zeyd el-Mahâkirî, hicri

¹ Mehmet Faruk Toprak, “Mersiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/219.

² İlgili bir çalışma için bk. Esat Ayyıldız, “el-Hansâ' Bint 'Amr: Eski Arap Şiirinde Öncü Bir Mersiye Şairi Hanım”, *Mütefekkir* 7/13 (Haziran 2020), 201-224.

³ Nizâr Kabbânî'nin mersiyesine örnek olarak ayrıntı için bk. Yusuf Karataş, “Nizar Kabbânî'nin 'Mersiyetu Belkis' Adlı Eserinin Söylem Çözümlemesi”, *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 15/41 (2015), 1-32.

⁴ Konu hakkında kapsamlı bir çalışma için bk. Mehmet Faruk Toprak, *Endülüslü Şiirinde Mersiye* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990).

⁵ Muhammed Hamdân, *Edebu'n-nekbe fi't-turâsi'l-'Arabî* (Şam: Menşûrâtu İttihâdi'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2004).

sekizinci yüzyıla kadar Arap şiirinde şehirler ve beldeler üzerine söylenmiş mersiyeleri, mekân tasvirleri açısından doktora tezinde araştırmıştır.⁶ Şehir mersiyelerini coğrafi açıdan belirli bir bölgeyle sınırlandıran çalışmalar da yapılmıştır. Abdülkâdir Şerîr hazırladığı doktora tezinde, kronolojik olarak İslami fetihlerden Osmanlı dönemine kadar Kuzey Afrika'nın batısında (Mağrib) teraküm etmiş şehir mersiyelerine, sanatsal açıdan yaklaşmıştır.⁷ Fevrâr Muhammed, Endülü's şehir ve emirliklerinin birer birer İspanyolların eline düşmesi sonucu, elden çıkan o topraklara yakılan ağıtları incelemiştir.⁸ Konu ölçekli bu genel çalışmaların yanı sıra tek bir şair özelinde daraltılmış akademik çalışmalar da mevcuttur. Ali Asgar Habîbî, Abbâsî dönemi şairi İbnu'r-Rûmî'nin (öl. 283/896), Basra'da zencilerin kalkıştığı isyan ve akabinde yaşanan talan ve yağma sonucu şehrin harabeye dönmesi üzerine söylediği mersiyesini, özgünlüğü açısından ele almıştır.⁹ Dorâr Nezîhe ve Hatrî Sumeyye ise İbn Hamîs'in şehir mersiyelerini sanatsal açıdan irdelemişlerdir.¹⁰ Şehirler üzerine söylenmiş ağıt temalı şiirlerin incelenmesinin yanı sıra bazı araştırmacılar, eserlerde harap olmuş şehirler üzerine kaleme alınmış romanları da "şehir mersiyesi" başlığı altında tetkik etmeyi tercih etmişlerdir. Süfyân Zeyn ve el-Hâniye Buşeyrî, Cezayirli roman yazarı Vâsinî el-A'râc'ın bir romanını bu çerçeveden araştırma konusu yapmışlardır.¹¹

Benzer başlıklar ve yaklaşımla şehir mersiyeleri teması, Arap dünyasında daha pek çok akademik çalışmada karşımıza çıkmaktadır. Hatta konu, zengin muhtevastan dolayı Arap dünyasının da sınır-

⁶ Munâ Yahyâ Zeyd el-Mahâkirî, *Cemâliyyâtu risâ'i'l-mekân fi'l-edebl-'Arabî hattâ'l-karnî's-sâmîni'l-hicrî* (Mısır: Ayn Şems Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi, 2005).

⁷ Abdülkâdir Şerîr, *Femmu risâ'i'l-muduni fi's-şi'ri'l-Mağribiyyi'l-kadîm* (Cezayir: Hâc Lihadir Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi, Doktora Tezi, 2013-2014).

⁸ Fevrâr Muhammed b. Hıdr, "Kırâatu nemâzic fi risâ'i mudunin ve memâlike Endelûsiyye", *Mecelletu 'ulûmi'l-Luğati'l-'Arabîyye* 1/25 (2009), 130-139.

⁹ Ali Asgar Habîbî, "Risâ'u İbni'r-Rûmî beyne'l-ibtâ ve'l-ibtidâ: Kasîdetu risâ'i'l-Basra nemûzecen", *İdâatun Nakdiyye* 3/1390 (Eylül 2011), 67-89.

¹⁰ Dorâr Nezîhe - Hatrî Sumeyye, "Risâ'u'l-muduni fi's-şi'ri'l-Cezâiriyyi'l-kadîm: İbn Hamîs enmûzecen", *Dirâsâtu Edebiyye* 5 (2017), 234-247.

¹¹ Süfyân Zeyn - Hâniye Buşeyrî, *Risâ'u'l-medîne fi rivâyeti zâkirati'l-mâ' li-Vâsinî el-A'râc* (Cezayir: Muhammed Bodyaf Üniversitesi, Dil ve Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020-2021).

larını aşmıştır. İranlı Arap edebiyatı araştırmacıları, şehirlere yakılan ağıtlara dair Arap ve Fars şiirinden örnekler getirerek karşılaştırmalı bir edebiyat çalışması ortaya koymuştur.¹² Yakup Göçemen, Câhilî dönemden Endülüs'ün dağılışına kadar geçen süre içerisinde şehir mersiyelerine ait bazı öne çıkan şiirlerden örnekler derlemiş ve bu tür şiirlerin genel anlamda biçim ve içerik özelliklerine, tarihi bağlamlarına değinmiştir.¹³ Abdülhadi Timurtaş ise çalışmasında, Arap şiirinde şehir mersiyesi denildiğinde ilk akla gelen Ebu'l-Bekâ er-Rundî'nin Endülüs mersiyesinin tercümesini yaparak eseri Türkçeye kazandırmıştır.¹⁴

1. Bağdat Mersiyeleri: Tarihi Arka Plan

Hicri ikinci yüzyılda Müslümanlar açısından ilim ve hilafetin merkezi konumunda olan Bağdat'ın, daha sonra şehir mersiyelerine edebî malzeme haline dönüşmesine sebebiyet veren feci hadiselerin fitilini ateşleyen, bir babanın evlatlarına bıraktığı vasiyeti olmuştur. Evet, Abbâsî Devleti'nin en başarılı halifelerinden kabul edilen Hârûnürreşîd (öl. 193/809), iktidarının son yıllarına tekabül eden hicri 186 yılında çocukları ve kurmaylarıyla beraber hac farızasını yerine getirmek için Mekke'ye gitmişti. Devletin beka ve selameti açısından bir tedbirin kaçınılmaz olduğunu düşünerek kendisinden sonra

¹² Hediari M. - Taghizadeh F, "Elegy Of Cities In Arabic And Persian Poetry: A Comparative Study From The Beginning To The End Of The Abbasid Caliphate", *Sher Pazhoji (Journal Of Boostan Adab Of Shriaz University)* 4/14 (2013), 23-42.

¹³ Yakup Göçemen, "Câhiliyeden Endülüs'ün Yıkılışına Kadar Arap Edebiyatında Şehir Mersiyeleri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/7 (2020), 277-320.

¹⁴ Abdülhadi Timurtaş, "Bir Şehir Mersiyesi Örneği: Ebu'l-Bekâ Er-Rundî'nin Endülüs Mersiyesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8-36 (Şubat 2015), 217-229. Burada araştırma konumuzla doğrudan alakalı olmayan fakat "şehir mersiyesi" kavramının yaygınlaştığını ve çağdaş araştırmalara ilham verdiğini gösteren birkaç örneğe yer vermek uygun olacaktır. Budhaditya Chattopadhyay adlı çağdaş bir araştırmacı müzikle ilgili bir çalışmasına An Elegy for the City yani "Bir Şehir Mersiyesi" başlığını vermiştir. Bk. Budhaditya Chattopadhyay, "An Elegy for the City: Composing the Urban Character", *Leonardo Music Journal* 24/40 (2014), 49-51. P. Shepherd adında bir bestekâr, Yeni Zelanda'nın güneydoğusunda yer alan Christchurch şehrinde 2011 yılında meydana gelen ve 185 kişinin ölümüyle sonuçlanan depremde enkaza dönen şehir için Elegy for a Fallen City (Düşmüş Bir Şehir İçin Ağıt) başlıklı müzikal bir kompozisyon hazırlamıştır. *Elegy for a Fallen City* (Nota Kâğıdı, 2019), New Zealand: The University of Canterbury, No. KB: 1-6.

hilafete geçecek üç oğlunu sırasıyla [Emîn (öl. 198/813), Me'mûn (öl. 218/833), Mü'temen] tayin etmiş ve onlara biat edilmesi hususunda bir ahitname hazırlamış ve bunun önemine binaen belgeyi Kâbe duvarına astırmıştı.¹⁵ Kendisinden sonra bir iç karışıklığı önlemek için halifenin sağlığında aldığı bu tedbir, niyetinin tam aksiyle sonuçlandı. Halifenin hicri 193 yılında Tûs'ta vefat etmesi üzerine Emîn'e biat edildi. Me'mûn ise o tarihte Merv şehrinde idi.¹⁶ Kaynakların aktardığına göre vezir Fazl b. Rebî' (öl. 208/823-24 [?]), Bağdat'a gelerek Emîn'in, kardeşi Me'mûn'u veliahtlıktan azletmesi ve yerine oğlu Musa'yı veliaht tayin etmesi hususunda ikna etti. Kâtibine yazdırdığı mektubunda Me'mûn'dan derhal Horasan'dan ayrılarak yanına Bağdat'a gelmesini emretti. Bu emre olumsuz karşılık veren Me'mûn'un üzerine her ne kadar ordular gönderilse de hiçbiri başarılı olamadı. Me'mûn daha sonra müdafaa vaziyetinden hücumla geçti. Bir yıl kadar süren Bağdat kuşatmasında şehir mancınık atışlarıyla yerle bir edildi. Şehirde büyük bir açlık ve sefalet hüküm sürdü. Nihayetinde Emîn, Me'mûn'la baş edemeyeceğini anlayınca teslim oldu. Fakat bu aynı zamanda onun sonunu da hazırlamış oldu. Zira Emîn, yaptığı yanlış tercihinin sonucunda 198/813 yılında öldürüldü.¹⁷ Halife Hârûnürreşîd'in vefatından Emîn'in öldürüldüğü ve Bağdat'ın Me'mûn tarafında teslim alındığı süreye kadar geçen beş yıl Bağdat tarihi açısından kâbus denilebilecek olaylara tanıklık etmiştir. Şehirde yaşananlara tanıklık eden pek çok şair, Bağdat üzerine mersiyeler söylemiş ve duydukları acılarını dile getirmişlerdir. Abdullâh b. Ramazân, *Risâ'u Bağdâd ve'l-Basra fi's-şî'ri'l-Arabî* adlı çalışmasının bir bölümünü Bağdat'ın söz konusu tarihlerde yaşadığı tahribat üzerine söylenmiş mersiyelere ayırmıştır. Bu bölümde; Alî b. Ebî Tâlib el-A'mâ, Amr b. Abdilmelik el-

¹⁵ Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, haz. Muhammed Yûsuf ed-Dakkâk (Beirut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1987), 5/326; Hakkı Dursun Yıldız, "Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/112.

¹⁶ Ebû Ca'fer Muhammed et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 8/365.

¹⁷ Olayların pek çok klasik tarih kaynaklarından bir araya getirilerek serdedildiği ayrıntılı bir çalışma için bk. İbrâhîm Mahmûd İbrâhîm Ferac, *el-Halîfetu'l-Abbâsiyyu'l-Emîn Muhammed b. Hârûn er-Raşîd* (Gazze: Gazze İslâm Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

Verrâk, el-Huseyn b. ed-Dahhâk, İbrâhîm b. Muhammed el-Mehdî, Abdurrahmân b. el-Hudâhud ve Ebû Ya'kûb el-Hureymî'nin kasidelerinden örnekler derlemiştir.¹⁸

2. Hureymî'nin Bağdat Mersiyesi

Bu mersiyeler içerisinde uzunluk ve edebî nitelik bakımından öne çıkan kasidenin Hureymî'ye ait olduğu görülmektedir. Muhtelif edebiyat kaynaklarında dağınık bir surette bulunan şiirleri içerisinde en çok bilinen ve aktarıla gelen bu kaside, Bağdat'ta yaşananları tafsilatlı bir surette aktardığı ve çoğunlukla da anlatımcı (*Narrative/er-Rivâ'i*) bir teknik kullanıldığı için tarihi bir vesika olarak görülmüştür. Nitekim İslam tarihi kaynakları içerisinde önemli birer klasik olan *Taberî Tarihi*, kasidenin tamamına yer vermiş,¹⁹ İbn Kesîr'in *el-Kâmil*'i ise “Bağdat'ta kuşatma yıllarında) yaşanan her ne varsa hepsini anlatmıştır” diyerek -uzunluğundan dolayı- şiire sadece atıfta bulunmuştur.²⁰

Tam adı Ebû Ya'kûb İshâk b. Hassân b. Kûhî el-Hureymî olan²¹ şairin, 135 beyitlik uzun sayılabilecek kasidesi yukarıda atıfta bulunduğumuz çalışmanın dışında daha pek çok akademik araştırmanın ilgisini çekmiştir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ne “Hureymî” maddesini kaleme alan İsmail Durmuş'a göre şair, *sadece bu kasidesiyle bile Abbâsî devrinin en büyük şairlerinden sayılmaya hak kazanmış* bir isimdir.²² Biyografi kaynaklarının aktardığına göre mersiyede oldukça mahir bir şair olan Hureymî,²³ Türk asıllı olmasına rağmen²⁴ *müvelled* şairlerin en iyisidir.²⁵ Şiirlerinde *Maṭbû'* yani, tekellüf ve tasannudan uzak tabii ve

¹⁸ Abdullâh b. Ramazân es-Sinânî, *Risâ'u Bağdâd ve'l-Basra fi's-şî'ri'l-Arabî* (Taybe: Taybe Üniversitesi, Edebiyat ve Beşeri İlimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 45-88.

¹⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 8/448-454.

²⁰ İbn Kesîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 5/396.

²¹ Carl Brockelmann, *Târihu'l-edebî'l-Arabî* (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 2/19.

²² İsmail Durmuş, “Hureymî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/386.

²³ Ebû'l-Kâsım Kemâlüddin Ömer b. Ahmed İbnu'l-'Adîm, *Buğyetu't-taleb fi târihi Haleb*, thk. Suheyl Zekkâr (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/457.

²⁴ Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tezz-Billâh, *Ṭabaqâtü's-şu'arâ (i'l-muḥdeşin)*, thk. Abussettâr Ahmed (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 293.

²⁵ Şemsüddîn ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, thk. Beşşâr Avvâd (b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 5/272.

sade bir dil kullandığı ifade edilen şaire, neden insanların onun şiirlerini beğendiği sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Ben şiir yazarken sözlerin tabii bir şekilde gelmesine özen gösteririm. Onu duyan herkes kolaylıkla sever ve kabul eder.”²⁶

Sihâm Sugayrî, kasideyi yüksek lisans tezinde, ağırlıklı olarak edebî sanatlar ve içerik bakımından incelemiştir.²⁷ Mûsâ ‘Âlem, kasidedeki müzikal ahenk ve şiirsel ritmi makale düzeyinde araştırmıştır.²⁸ Âmâl Yâsîn Abdulhâlik, tahribin Bağdat’ta meydana getirdiği çevresel değişimler gibi oldukça ilginç bir açıdan kaside içeriğini incelemeye tabi tutmuştur.²⁹ Emîra Mahmûd Abdullâh ise kasideyi yine makale düzeyinde üslup açısından ele almaya değer bulmuştur.³⁰ Yakup Göçemen, *Câhiliyeden Endülüs’ün Yıkılışına Kadar Arap Edebiyatında Şehir Mersiyeleri* başlıklı makalesinde şairin kasidesine yer vermiş ve şiir hakkında kısaca tanıtımda bulunmuştur.³¹ Kaside çerçevesinde akademik olmayan fakat edebiyat sitelerinde okunmaya değer tanıtım ve şerh yazıları da bulunmaktadır. Hüdâ Kuza’³² ve ‘Ureyb Muhammed Eid³³ serbest edebiyat sitelerinde yorumlarda bulunmuşlardır. Hureymî’nin şairliği genel olarak da incelenmiştir. ‘İsâm Halef Kâmil ve Hasen İsmâil Abdulganî edebiyat kaynaklarında şaire nispet edilen şiirler üzerinden Hureymî’nin üslubunu ortaya koymaya çalışmışlardır.³⁴ Görüldüğü gibi Hureymî’nin mersiyesi

²⁶ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Muhtaşaru târihi Dimaşk*, thk. Rûhiye en-Nehhâs (Şam: Dâru’l-Fikr, 1984), 4/290. (Çeviri İsmail Durmuş’a aittir.)

²⁷ Sihâm Sugayrî, *Bukâu’l-evtân fî kasideti risâ’i Bağdâd li-Hureymî* (Cezayir: Muhammed Haydar Üniversitesi, Edebiyat ve Dil Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015-2016).

²⁸ Mûsâ ‘Âlem, “el-Mueşşirâtu’l-mûsikîyye fî mersiyesi Bağdâd li’l-Hureymî beyne vak’i’l-fecâ ve hendeseti’t-tevzî”, *Maaref* 12/12 (2017), 323-342.

²⁹ Âmâl Yâsîn Abdulhâlik, “el-Eseru’l-İkulûcî fî risâ’i Bağdâd li’l-Hureymî”, *Mecelletu Kulliyetu’l-Âdâb Câmiatu’l-Feyyûm* 14/1 (Ocak 2022), 1219-1252.

³⁰ Emîra Mahmûd Abdullâh, “Mersiye’u’l-Hureymî li-Bağdâd: Dirâsetun Uslûbiyye”, *Mecelletu Kulliyeti’t-Terbiye* 4 (2009), 78-95.

³¹ Göçemen, “Câhiliyeden Endülüs’ün Yıkılışına Kadar Arap Edebiyatında Şehir Mersiyeleri”, 290.

³² Hüdâ Kuza’, “Kırâatun fî kasideti’l-Huraymî”, *el-Hivârû’l-Mutemeddin* (Erişim 13 Ocak 2022).

³³ ‘Ureyb Muhammed Eid, “el-Hureymî fî risâ’i Bağdâd”, *‘Udu’n-net Mecelletun Sekâfiyyetun Fasliyye* (Erişim 13 Ocak 2022).

³⁴ Nâsır Muhammed Sa’d el-‘Acmi, “Şi’ru Ebî Ya’kûb el-Hureymî: Dirâsetun mevdû’iyye”, *Mecelletu’d-Dirâsâti’l-Arabiyye* 23/3 (2011), 1345-1400.

pek çok açıdan araştırılmaya değer bulunmuştur. Bu çalışmalarda şairin hayatı, edebî kişiliği ve kasidenin yazılmasına neden olan tarihi arka plan detaylı bir şekilde ele alınmış olduğu için bir kısım çalışmalara atıfta bulunarak³⁵ burada doğrudan kasidenin incelemesine geçilecektir.

2.1. Kasidenin Yapısı

Hureymî'nin Bağdat'ın başına gelenleri anlattığı kasidesi Münserih bahri ile söylenmiştir. İbn Kesîr'in (öl. 774/1373) yaklaşık 150 beyittir demesine karşılık Taberî (öl. 310/923), tam 135 beyit ile kasidenin tamamına yer vermiştir. İbn Kesîr'in beyit sayılarını dakik olarak saymadığı ve takribi konuştuğu anlaşılmaktadır. Revi harfi "ra" olan kasideye Zirikî, "Onun Me'mûn ile Emîn arasındaki fitneyi anlattığı bir Râiyye'si vardır" demektedir.³⁶ Daha önce de bahsedildiği gibi şair çoğunlukla anlatıcı bir teknik kullandığı için kaside içi tutarlı bir bütünlüğün korunması kolay olmuştur. 135 beyit kendi içerisinde şu konulara göre birbirinden belirgin çizgilerle ayrılmıştır:

Bağdat'ın Eski İhtişamı ⇨ Şehrin Savaş Hali ⇨ Halkın Hataları ⇨ Savaşın Seyri ⇨ Tavsiyeler/Hikmetli Sözler ⇨ Kurtuluş ve Me'mun'a Övgü

2.2. Kasidede Söz Sanatları

Daha önce zikredildiği gibi Hureymî, tekellüften uzak, sade ve olabildiğince samimi bir dille şiir söylemeye önem veren bir şairdir. Şuna dikkat çekmek gerekir ki şairin böyle bir eğilime sahip olduğunu açıkça ifade etmesinin ve edebiyatını da bu felsefe üzere bina etmesinin anlamlı bir tarafı vardır. Zira Arap şiirinde doğallık ve sadelikten uzaklaşılarak yapmacık ve zorlama sanatlarla edebiyatın ruhundan uzaklaşıldığı hususunda çok erken dönemlerden itibaren uyarılarda bulunulmuş ve kimi şairler bu açıdan eleştirilmiştir. Hureymî sonrası Arap şiirinde git-tikçe daha fazla yaygın hale gelecek bu zorlamalar, söz sanatlarına yoğunlaşıp mananın ikinci plana itildiği dönemlere damgasını vuracaktır.

³⁵ Durmuş, "Hureymî", 18/386.

³⁶ Hayreddin Zirikî, *el-A'lâm* (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 1/294.

Şevkî Dayf'ın tahliline göre Beşşâr b. Burd (öl. 167/783-84), Ebû Nuvâs (öl. 198/813 [?]) Buhturî (öl. 284/897) ve İbnü'r-Rûmî'nin (öl. 283/896) şiiri bir sanat olarak gören yaklaşımlarının yerini Velîd b. Muslim (öl. 208/823), Ebû Temmâm (öl. 231/846) ve İbnü'l-Mu'tezz'in (öl. 296/908) temsil ettiği lafzî süsleme eğilimi galebe çalacaktır.³⁷ Dolayısıyla burada, şairin kasidesindeki söz sanatlarına bakılırken tekellüften ne kadar uzak olduğu ve duygularını ifade ederken ne denli -olduğu gibi- görünmeye çalıştığına dikkat edilecektir. Söz sanatlarının çokluğu ve bilimsel bir makalenin araştırma sınırlılığı göz önünde bulundurularak bu sanatlar içerisinde en belirgin olanlarının üzerine yoğunlaşmıştır.

2.2.1. Tıbâk

Sadece Arap şiirinde değil antik çağlardan beri edebî eserlerde zıt olan eşyanın bir araya getirilmesinin yahut birbirlerine ayna misali mukabil gelecek şekilde tutulmasının hoş bir ahengi yansıtacağı dolayısıyla söze estetik bir değer katacağı ifade edilmiştir.³⁸ Arap edebiyatında tıbâk/tezat/mutabakat gibi kavramlarla ifade edilen bu söz sanatı, başta Kur'ân olmak üzere hadislerde ve tüm edebî metinlerde karşılık bulmaktadır. Varlık üzerinde adeta ilahi bir yasa hükmünde olan zıt eşyanın bir araya getirilmesi, edebiyatta böyle bir sanat olarak karşılık bulmuştur. Zira gece denildiğinde gündüz, iyilik denildiğinde kötülük, savaştan bahsedildiğinde barış akla gelir. Dolayısıyla tahribe uğrayan Bağdat'ın da ne korkunç hallere duçar olduğunu anlatmak gibi bir amaç, tıbâk sanatını doğal olarak gerekli kılmıştır. Bu sanatın örnekleri kaside boyunca defalarca karşımıza çıkmaktadır:

وقل معسورها وعاسرها

درت خلوف الدنيا لساكنها

*Dünya hazineleri oranın halkına aktı; fakiri ve garibi az oldu.*³⁹

Halife Hârûnurreşîd zamanında pek çok açıdan en görkemli zaman-

³⁷ Şevkî Dayf, *el-Fennu ve mezâhibuhû fi'ş-şî'ri'l-'Arabî* (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 9.

³⁸ İbn Hâzım el-Kârtacennî, *Minhâcu'l-buleğâ ve sirâcu'l-udebâ*, thk. Muhammed el-Habîb b. el-Hüca (b.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.), 48.

³⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 8/448-454. (Çalışmanın bundan sonraki kısmında Taberî'nin *Târihi*'nde altı sayfalık yer işgal eden Hureymî'nin kasidesi incelenecektir. Dolayısıyla makalede iktisatlı davranarak sayfa sayısını artırmamak amacıyla her beyit için tekrar tekrar atıfta bulunulmuyacaktır.)

larını yaşayan Abbâsîler Devleti'nde nüfusu 1 milyonu aşan Bağdat, *Dicle Nehri'nin iki yakasına kurulmuş, Halife'ye ve Bermekîler'e ait pek çok saray ve köşklele dünyanın en güzel şehirlerinden biri haline gelmişti*.⁴⁰ Fetih hareketlerinin doruk noktasına ulaşmasıyla ülkeye dünyanın muhtelif beldelerinden gelirler akıyordu. Tarihi kaynaklar Bağdat'ın tahrip edilmesine kadar geçen süre içerisinde şehrin her açıdan cennet misali bir harikuladeliğe büründüğünden bahsetmektedir.⁴¹ Şair bu tarihi bilgiyi doğrularken Arapçada akmak, yağmak, dökülmek gibi çokça gelmek anlamına gelen *derra* (درا) fiilini kullanmıştır.⁴² Bu fiilin zıddı ise az olmak, kıt bulunmak anlamında gelen *qalle* (قل) fiilidir. Şair bu iki zıt fiili tek beyitte kullanarak tıbâk sanatına diğer bir örneği de göstermiş bulunmaktadır.

Diğer bir örnekte de şair Bağdat'ı güzel bir geline benzetirken bu sanata başvurur:

مشوق للفتى وظاهرها

إذ هي مثل العروس باطنها

Öyle ki o (Bağdat) içi ve dışı delikanlıyı mest eden bir gelin gibidir.

Şair bu beyitte Bağdat şehrini evlenme aşamasında olan bir geline benzetir. Gelin, düğün günü en güzel bir şekilde damadın ve düğün gelenlerin huzuruna çıktığı gibi Bağdat da her açıdan bakanların gözlerini alıcı bir güzelliğe sahiptir. İçi ve dışı ifadeleriyle muhtemelen şair, Bağdat'ın herkes tarafından görünen kamusal alanlarını ve sadece aile bireylerinin vâkıf olduğu hane içi güzellikleri kastetmektedir. Şair birbirine zıt anlamlı olan iki kelimeyi yani *باطنها* ve *ظاهرها* kelimelerini aynı beyitte kullanmıştır. Diğer taraftan *العروس* ve *الفتى* kelimeleri de gelin-damat anlamına gelmekle söz konusu *tıbâk* sanatına diğer bir örnek olmaktadır.

Bağdat'ın tahrip olmadan önceki cezbedici halinin tasvir edildiği bu beyitlerin tam aksine şair, ileri fasıllarda yine tıbâk sanatını kullanmaktadır. Bu beyitte göz kamaştırıcı bir gelin olan Bağdat, aşağıdaki beyitte kan ağlayan ve iffeti halel görmüş kadınların kâbus yaşadığı bir hayalet

⁴⁰ Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/261.

⁴¹ Ahmed Emîn, *Hârûn er-Raşid* (Kahire: Muessesetu Hindâvi, 2014), 43-55.

⁴² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 4/280.

şehre döner. Kasidede dikkat çekecek derecede tekrar edilen bir husus, şehrin çatışmaya tanıklık ettiği süre içerisinde en çok kadınların tehlikeye maruz kalmasıdır. Şairin bu konuya odaklanması bir bakıma şiirin ilk faslında sarayın kadınlar ve dansözlerle gösterişli olduğunu anlatmasını anlamlı kılmaya yöneliktir. Buna göre şairin kurguladığı didaktik anlatı şu şekildedir: *Hilafet ve ilmin merkezi Bağdat'a asla yakışmayacak şehvi ve sefihane sahnelerin süsü olarak kullanılan kadın, şehre ilahi azabın gelmesinin bir müsebbibi olmuş ve neticede en çok musibet ve belaya da onlar duçar olmuştur.* Şairin vermek istediği bu örtülü mesajın şu beytin satır aralarında gizlendiği görülür:

للناس منشورة غداؤها

بيضة خدر مكنونة برزت

Nice iffetli kadınlar saçları açık halde (can havliyle) insan içine atıldılar.

Bağdat kadını, evinden dışarı çıkarken dinî bir vecibe olarak başını örterdi. Hâlbuki Bağdat'ta yaşananların fecaati öyle müthiş bir dereceye varmıştı ki kadınlar korku ve telaştan dolayı başlarını bile örtmeye fırsat bulamadan dışarıya kaçıyorlardı. Deprem ve yangın gibi afetlerde ancak meydana gelebilecek böyle bir manzaranın tasviri ile şairin, şehrin tahribatının ne seviyede olduğunu anlatmak istediği anlaşılmalıdır. Şair, hadisenin dehşetinin anlatırken yine tıbâk sanatını tercih etmiştir. Beyitteki “gizli” ve منشورة “saçılmış” kelimeleri anlamca birbirine zıt anlamlıdır. Saklanmış inciler gibi tertemiz ve iffetli kadınlar savaşın dehşeti ile oraya buraya saçılmış ve atılmış değersiz bir meta haline dönmüşlerdir. Kasidedeki tıbâk sanatına örneklik teşkil edecek beyitler hayli fazla olduğu için burada bu alıntılar ile yetinilmiştir.

2.2.2. Cinaz

Bir şiirde kulağa hoş gelecek ritmi ve dolayısıyla da melodik ahengi sağlayan en önemli unsurlardan birisi de kullanılan lafızların ses bakımından ahenk içerisinde olmasıdır. Bu ahengi en belirgin şekilde şiire dökme vasıtalarından birisi de cinastır. Cinaz, dinleyicinin kulağına hoş gelecek bir nağme ile onun ilgisini muhtevaya çekecek ve ibarenin kulaktan zihne doğru adeta akıp gitmesini sağlayacak cazip bir sanat-

tır.⁴³ Farklı anlamdaki aynı yahut yakın sesli kelimelerin kullanımı olan cinas,⁴⁴ Hureymî'nin kasidesinde oldukça titiz ve kulağı rahatsız etmeyecek bir doğallıktadır. Hatta kasidenin *matlainı* teşkil eden ilk beyti dahi ifade çeşitlerinden istiareyi, söz sanatlarından ise cinası tercih etmiştir.

Herhangi bir yerde acı verici bir değişikliğin meydana geldiğini anlatmak için o yerde daha önce kurulmuş olağanüstü güzellikleri betimlemek gerekmektedir. Şair bu açıdan oldukça mantıklı matla ile kasideye başlamıştır. Bağdat'ın tahrip edilmeden önceki halini en güzel ifade biçimleriyle tasvir eder ve kasidesine şöyle başlar:

وتعثر بها عواثرها

قالوا: ولم يلعب الزمان ببغداد

Şöyle derler: Zaman Bağdat'la oynayamadı. Orada zorluklar tökezledi.

Şair bu matlada *kapalı istiare* sanatını kullanmaktadır. İlk mısradaki zamanı yahut feleği bir insana benzetmiştir. Bu insan zarar vermek istediği kişilere oyun yapan ve hilelerle onları perişan eden kötü bir kişiliktir. Fakat bu hilekâr zaman, söz konusu Bağdat olduğunda eli kolu bağlı kalmıştır. Bağdat'a herhangi bir zarar verememiştir. İkinci mısradaki da aynı şekilde aksilikler ve zorluklar bir ata benzetilmiştir. At hızla koşarken ayağı tökezleyip hedefine ulaşamadığı gibi musibetler de Bağdat'a ulaşmamıştır. Bu ilk beyitte şairin edebî sanatlarından olan *cinası* kullanıldığı da görülür. Zira *تعثر* ve *عواثر* lafızları aynı kökten türemiş kelimelerdir. Bu tür cinasa *cinas-ı iştikâkî* denilmektedir. Şair bundan sonraki yaklaşık on beyitle Bağdat'ın kuşatma tarihine kadar ne kadar güzel bir şehir olduğunu anlatacak ve şehrin başına gelen yıkımın boyutlarını gösterebilmek için ön tasvirlerde bulunacaktır.

Cinas sanatına diğer bir örnek ise Me'mûn'un Bağdat'ı tamamen ele geçirdiği ve savaşın sonlandığı fasılda geçmektedir. Şair kasidenin yaklaşık son yirmi beytini Me'mûn'un methine tahsis etmiştir. O, burada Halife'ye dönerek anlaşılması gayet kolay sade bir ifade kullanır:

اوجب فضل المنزید شاکرها

فاشکر لذي العرش فضل نعمته

Arşın sahibinin nimetinin fazlına şükret ki O,

⁴³ Mustafa es-Seyyid Cebr, *Dirâsâtun fi 'imi'l-bedî'* (b.y.: Dureym li't-Tıbâ'a, 2008), 118.

⁴⁴ Aysel Meydanoğlu, "Arap Dili ve Belâgatı'nda Cinâs Sanatı", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Bahar 2019), 157.

şükreden kuluna fazlını ziyadesiyle vacip kılmıştır.

Bu beytin başında olan فاشكر emir fiilinin ism-i faili olan kelime sonra tekrar edilmiştir. Bu da iştikâkî cinasa örnektir. Şair tüm kaside boyunca bu türden cinas kullanımlarına sıklıkla yer vermiştir. Aynı kökten türeyen ve çoğunlukla da ism-i fail ve ism-i mefullerin tekrarıyla elde edilen bu cinas kullanımlarına tablo halinde bakmak Hureymî'nin üslubunu anlamak açısından faydalı olacaktır:

Beyit	İlk Kelime	İkinci Kelime
4	معسورها	عاسرها
19	مسجورها	ساجرها
22	زاهرة	زاهرها
32	مجبورها	جابرها
32	حراسها	حارسها
39	محبورها	حابرها
٤٩	دارت	دوائرها
56	العبيد	استعبدت
63	منصورها	ناصرها
64	الأقدار	قادرها
70	عيارها	عائرها
76	خطارة	خاطرها
80	أشهرها	شاهرها
117	مأمورها	آمرها
118	يصدر	صادرها
130	باكراً	باكرها
134	ينشر	ناشرها

135 beyitlik bir kasidede aynı cinas türünün bu kemiyette kullanılması şairin cinas konusundaki üslubunu yansıtmaması bakımından önemli ve anlamlıdır denilebilir. Anlaşılan Hureymî, şiirinde çoğunlukla anlaşılması ve hafızada kalması kolay bir dil kullanmak istemiştir. Zihni

zorlayan ve tekellüfe müsait bir cinas türü olan cinas-ı tam yerine (farklı anlama gelen sesteş kelimelerin kullanımı) aynı kökten türemiş yakın sesli lafızların daha sade ve anlaşılır olduğunu düşünmüştür.

2.2.3. Müvâzene

Bir bedî' ilmi kavramı olarak nesir ya da şiirde kullanılan kelimelerin kafiye bakımından değil de vezin açısından birbirlerine uyumlu olması anlamına gelen müvâzene,⁴⁵ özellikle şiirde estetiği sağlayan cazip bir ritmik unsurdur. Hureymî'nin bu sanatı kasidesinde kullandığı görülmektedir. Aşağıda tablo şeklinde verilecek beyitlerin mısralarının son kelimelerine bakıldığında vezin açısından birbirlerine uyumlu olduğu görülecektir.

Beyit	İlk mısra	İkinci Mısra
2	مشوق للفتي وظاهرها	إذ هي مثل العروس باطنها
8	فيها وقرت بها منابرها	دار ملوك رست قواعدها
32	وأين مجبورها وجابرها!	فأين حراسها وحارسها
46	من حادث الدهر أو بياكرها	لا تعلم النفس ما يبائتها
121	قد فارقت هديها وأخرها	أصبحت في أمة أوائلها
122	فهل على الحق أنت قاسرها!	وأنت سرسورها وسائسها

2.2.4. Tekrarlar

Kasidenin belki de en dikkat çekici yanı içerisinde benzer üslup ve ifade biçimlerinin sıklıkla tekrar edilmiş olmasıdır. Arap edebiyatında kadim bir olgu olan tekrarlar bilindiği üzere Kur'ân'da da mevcuttur ve makamın iktizasına göre söylenmiş mükerrer ifadeler belagatin bir gereği olarak görülmüştür. Şair özellikle Bağdat'ta savaş sonrası meydana gelen feci hadiseleri tasvir ederken sıklıkla “ey!” nida harfini kullanır. Nida harfinden sonra gelmesi beklenen münadayı hazfededen şairin, mükerrer bir surette inşai cümlelerle seslenmesi şiirde vaaz dilinin baskın olduğunu göstermektedir. Hazfedilmiş bu münadalarda kastedilen,

⁴⁵ Ebû Muhammed Zekiyüddin İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr (fî şimâ'ati's-şî'r ve'n-negr ve beyâni 'câzi'l-Kur'ân)*, thk. Hafnî Muhammed Şerîf (b.y.: Lecnetu İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 386.

muhtemelen Bağdat'ın halini gören ve görüp de ibret alması gereken halktır. Şehirde yaşananlar Bağdat gibi bir şehirde hiç beklenmedik olaylardır ve bunun sorumlusu da en başta zevk ve sefa uğruna günahlara dalmış tüm kesimleriyle Bağdat halkıdır. Dolayısıyla şair, Bağdatlılara tekrar tekrar yüksek sesle hitap etmeyi gerekli görmüş olmalıdır:

يا هل رأيت الأملاك ما صنعت

Ey (Bağdatlı!) Meliklerin (Me'mûn ile Emîn) ne yaptığını gördün mü?

Şair 14. beyitte başladığı bu münada üslubunu kasidesinin pek çok yerinde tekrar edecektir. Bunların tamamına yer vererek sözü uzatmak istemediğimiz için birkaçına işaretle iktifa edeceğiz:

يا هل رأيت الجنان زاهرة

Ey (Bağdatlı!) Bahçeleri ıslıl ıslıl parlarken gördün mü?

وهل رأيت القصور شارعة

Kanunlar koyan sarayları gördün mü?

Şairin “Gördün mü?” şeklindeki tekrarlı ifadeleri yağmalanmış ve harabeye dönmüş bir hayalet şehrin vaziyetine dikkat çekmek içindir. Benzer bir şekilde Hureymî, kasidesinde dört kere أين “Nerede?” diyerek sarayları, kadınları, bahçeleri ve tüm güzellikleriyle kaybolup gitmiş eski Bağdat'ı sorar. Bu istifhamın da defalarca tekrar edilmesi şairin yaşananlardan ibret çıkarma amacına uygundur. Bu tekrarlı istifhamlara çalışmanın ilerleyen kısımlarında değinilecektir.

2.3. Bağdat Mersiyesinde Duygu

Bağdat mersiyesinde şairin, dinleyicisinin karşısına başlıca iki duygu ile çıktığı görülür. Birisi, bir mersiyeden beklenileceği gibi hüzündür. Şair, Bağdat'ın yıkım öncesi haline dikkat çekerek bu hüznü zirveye çıkarmaktadır. Kasidenin önemli bir kısmına damga vuran bu duygu-yu, kimi zaman korkunç savaş sahnelerinin tasviri gölgede bırakmış olsa da genel anlamda hüznü hemen hemen tüm beyitlerde hissetmek mümkündür. Şairin hüznü vurgusunu yansıtan mükerrer ibareler vardır: “Ne kadar da tuhaf”; يا بؤس بغداد “Ey Bağdat'ın kederi”; لا تعلم النفس “Kimse bilemez”; “Ah nerede” vb. ifadelerle şair, kasidenin yazılma sebebi olan ağıt halet-i ruhiyesini devamlı bir surette vurgula-

mak ister. Dolayısıyla hüznü ifade eden lafız, terkip ve üsluplar üzerine çok durmanın gereği olmadığı söylenebilir. Kasidede dikkat çeken ve diğer şehir mersiyelerinde görmediğimiz başka bir duygusal boyut daha bulunmaktadır. Bu da şairin Bağdat halkına duyduğu derin sitemin izleridir. Kaside ile şair, sanki halka yönelerek “Hak ettiniz bunu” dercesine bir tutum içerisinde. Yukarıda da kısmen örneklerine yer verdiğimiz beyitlerde Hureymî, Bağdat halkının içine düştüğü ahlaksızlık ve manevi yozlaşma halinin bu musibeti celp ettiği için altını çizer. Yaşananlar karşısında üzüntüsünü dile getiren bir şairden ziyade şehrin harap olmasındaki sorumluluğu yine o şehrin halkına yükleyen ve onları adeta azarlayan bir vaiz tavrını takınır. Örneğin; Hureymî sıklıkla saray içinde ve dışında şehirde öne çıkan eğlence aracı kadınların önceki ve sonraki hallerinden bahseder. “Nerede o kadınların meftun eden güzellikleri” diyerek Bağdat’ın bu hale gelmesinde, kadın düşkünlüğünün rol oynadığını ifade etmek ister. كم قد رأينا من المعاصي ببغداد. “Bağdat’ta nice günahlara şahit olduk” diyerek şehrin harabiyetini, manevi harap oluşun bir neticesi olarak göstermek ister. Bu açıdan kasidede, Bağdat için dökülen gözyaşlarının arkasında derinden derine bir şikâyet ve sitem duygularının yüklü olduğu söylenebilir.

2.4. İçerik Açısından Kasideye Panoramik Bir Bakış

İlk on iki beyit kasidenin tümü açısından bakıldığında bir fasıl teşkil etmektedir. Bu fasıl Bağdat’ın ihtişamlı zamanlarını tasvir etme amaçlı olduğu için şair bu amacına uygun düşecek kelimeler seçmiştir. Bu fiillere tablo halinde bakmak faydalı olacaktır:

العروس	Gelin
خلف الدنيا	Dünya hazineleri
جنة خلد	Ebedî cennet
دار مغبطة	Gıpta edilen bir yer
مشوق	Şevk verici
انفجرت بالنعيم	Nimetler fişkırdı

انتجعت بلذاتها	Lezzetlerle mamur
روضة أنف	Cennet
دار ملوك	Kralların memleketi
مفاخر	İftihar vesileleri
قرت بها منابرها	Taht sahiplerinin göz nuru

Görüldüğü gibi şair ilk fasılda Bağdat'ın doğal güzelliklerinden ziyade fetih hareketleriyle akıp gelen vergi, ganimet, cizye vb. gelirlerle bayındır olmasını ön plana çıkarmıştır. Hilafetin merkezi konumunda olduğundan kaynaklanan kamusal imkânlar ve sosyal refahın tezahürlerine dikkat çekmektedir.

Bu fasıldan sonra kaside tam aksine yani tahrip, talan ve saldırıya uğramış bir Bağdat tasvirine yer verecektir. Bu faslın girişinde yaşananların asıl nedeni olan hususa özellikle şu şekilde işaret eder:

حتى تساقط كأسا مثملة من فتنة لا يقال عاثرها

Ta sarhoş edici bir fitne kâsesi dökülünceye kadar.

Şair, Bağdat'ın tahrip edilmesine neden olan temel faktöre fitne kelimesi ile işaret etmektedir. Me'mûn ve Emîn arasındaki taht çekişmesinin sonucunda ortaya çıkan iç savaşı şair "fitne" olarak değerlendirmektedir. Burada şair iç savaş hadisesini Bağdat şehrini hatta halkını adeta sarhoşa çeviren bir şarap şeklinde tasvir eder. Kadehin içindeki şarap, vakur ve onurlu insanların aklını başından alıp onları sarhoşlukla zelil ve zavallı bir hale döndürdüğü gibi Bağdat'a içi fitne şarabıyla dolu bir kadeh dökülmüş ve onurlu insanları zelil bir hale dönüştürmüştür. Dostunu düşmanını birbirinden ayıramaz hale getiren bu sarhoşluğun etkisiyle de düne kadar birbirleriyle ülfet ve muhabbet üzerine omuz omuza yaşayan kitleler birbirlerini boğazlar hale gelmişlerdir. Şair, Bağdatlılar için acı verici bu sonucu şu şekilde ifade eder:

وافترقت بعد ألفة شيعا مقطوعة بينها اواصرها

Ülfetten sonra kardeşler, aralarında bağlarını koparıp birbirine düşüverdi.

Hureymî bu beyitten sonra tekrar ilk fasılda anlatılan Eski Bağdat'ın tasvirlerine yeniden başlar. Fakat bu fasılda farklı olarak modern anlatım tekniklerinden olan *flashback/geri dönüş* tekniğini andırır bir

şekilde eski Bağdat günlerine geri döner. İç savaş çıkmış ve bir anda harabeye dönmüş olan şehrin eski haliyle kıyaslanmasını ister. Bu beyitlerde hâkim olan duygu derin bir hasret ve eseftir. İslam beldelerinde hâkimiyet çekişmelerinin nelere mal olduğunu hissettirmek istediği kullandığı üsluptan anlaşılmaktadır. Nitekim şair bu türden şehir mersiyelerinde sıklıkla kullanılan أين “Nerede?” istifham ismini kullanarak inşaiyye cümleleri ile geçmiş günlerin özlemine ve şimdiki zamanın sefaletini gözler önüne sermek istemektedir:

أين الظباء الأبقار في روضة الملك
أين غضاراتها ولذتها
فأين رقاصها وزامرها
وأين خصيانها وحشوتها
فأين حراسها وحارسها

Halifenin bahçesindeki ter ü taze ceylanları (kadınlar) nerede?

Nerede onların tazeliği ve lezzeti?

(Bağdat'ın) dansözleri ve çalgıcıları nerede?

Nerede hadım edilmiş köleler ve hizmetkârlar?

Nerede koruyucuları ve muhafızları?

Şairin “Nerede?” diyerek hasretle terennüm ettiği eski günler geçmişte kalmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla saray tahrip edildiği için saray bahçesindeki ceylanlar ya ölmüş ya da kaçmıştır. Sarayda bulunan cariyeler ve görevliler şehri terk etmiştir. Sarayda eğlence ve sefanın sembolü dansözler ve şarkı söyleyenler ortadan kaybolmuşlardır. Şairin bu dizelerinden anlaşıldığı kadarıyla Bağdat'ın göz alıcı tarafı daha ziyade saray etrafında teşekkül etmiş gösterişli lüks tarafıdır.

Yukarıdaki “Nerede?” istifham cümlelerine benzer bir şekilde şair aynı zamanda هل رأيت “Gördün mü?” ifadelerini üç beyitte tekrarlamıştır. Bunların da Bağdat'ın eski günlerini zihinde canlandırma amaçlı olduğu anlaşılmaktadır.

Bundan sonraki fasıllarda şairin burada atıfta bulunduğu güzelliklerin tarumar olacağını ifade edeceği anlaşılmaktadır. Zira şair, şehir mersiyesinde nasıl bir yöntem izleyeceğinin ipuçlarını vermektedir.

Hureymî, tabakat kaynaklarının belirttiğine göre fakih ve müte dey-

yin bir şahsiyettir. Bağdat'ın tahrip olması gibi bir akıbetin, halkının hataları sonucu olduğu şeklinde bir düşüncesi vardır. Bu düşüncesini şu şekilde ifade etmiştir:

يارت على أهلها دواتها	يا يؤس بغداد دار مملكة
لما أحاطت بها كباثرها	أمهلها الله ثم عاقبها
بالحرب التي أصبحت تساورها	بالخسف والقذف والحريق و
فهل ذو الجلال غافرها!	كم قد رأينا من المعاصي ببغداد

Ey hilafet merkezi Bağdat'ın sefaleti! Halkının başına ne büyük bir bela geldi. Allah bu belaları erteledi lakin büyük günahlar tamamen kuşatınca sonra geldi çattı.

Yerle bir etme, atma, yangın ve gelip giden bir savaş ile.

Bağdat'ta nice günahlar gördük. Allah affeder mi ki?

Bu beyitlerde görüldüğü gibi şair Bağdat'ın bu hale gelmesine halkının içine düştüğü isyankâr ve gaflet dolu halin sebebiyet verdiğini düşünmektedir. Onun bu düşüncesi daha önce dile getirdiği refah ve eğlence tasvirlerini de anlamlı kılmıştır. Şair Bağdat ve halkının başına gelenlerde işlenmiş günahların ve Müslümanlığa yakışmayan gafil tavırların etkisi olduğu düşüncesini defalarca dile getirmiştir. Ona göre; fazilet sahiplerinin hafife alınması, kölelerin efendilerine gereken saygıyı göstermeyişi, özgür kadınların köleleştirilmesi, Bağdat'ta yaşanan bu felaketin manevi sebepleri arasındadır.

Bu bağlamda şairin bir serzenişi dikkat çekicidir. Şöyle ki şair o zamanda yaşadığını gözlemlediği bir olumsuzluğu dile getirmek için şu ifadeleri kullanır: “Bağdat'ın fâcîr yani günahkâr kimseleri mütedeyyin olanlardan daha fazla itibar sahibi olmuştur.”

Şairin şiirinde dikkat çektiği diğer bir ahlakî bozukluk ise kendini talan ve yağmacılıkta göstermektedir. Şehir saldırıya uğrarken haliyle dükkânlar, iş hanları ve varlıklı kimselere ait malikâneler de zarar görmüştür. Şehrin bu kahredici halini çıkara dönüştürmeye çalışan fırsatçılar o tarihte de var olmuştur:

ويشتفي بالنهاب شاطرها	يحرقها ذا وذاك يهدمها
<i>Biri şehri yakar, diğeri yerle bir eder;</i>	
<i>fırsatçılar da yağma ederek bunu lehine çevirmeye çalışır.</i>	

Şehir yerle bir olup felaketi yaşarken buradan kendi yararına bir şeyler koparmaya çalışan fırsatçılar hakkında şair, onlar hakkındaki fiilini ustaca seçmiştir. Şöyle ki شفي şifa bulmak/iyileşmek kökünden ifti'âl babında türeyen اشتفى fiilinin müzarisi olan يشتفي fiilinin anlam örgüsü içerisinde intikamını alma manası da bulunmaktadır. Buna göre Bağdat gibi refah seviyesi yüksek olan bir şehirde maddi durumu iyi olmayan yahut işleri bir sebeple kesat giden kimseler de yer almaktadır. Böyle kimseler başkalarının refah düzeyini kıskanmakta ve derinden derine onlara veya daha doğrusu şehre karşı bir kin, öfke halindedirler. Şehrin bir anda savaş ve kargaşa ortamına dönüşmesi böyle kimselerin zenginlere ve zenginliğe karşı içlerinde sakladığı derin öfke ve hasedi dışarı vurmalarına imkân tanımıştır. Şair ويشتفي بالنهاب وشاطرها ifadesiyle yaşanan talan ve intikam duygularına göndermede bulunmaktadır. Şair şehirde adeta pusuda bekleyen düşük karakterli ve şeref yoksunu kimselerin bu savaşı fırsata dönüştürmeye çalıştıklarına dair tasvirlerini pekiştirmek ister. Birkaç beyit sonra da şöyle der: أخرجت الحرب من سواقطها “Savaş şehrin rezil insanlarını ortaya çıkardı.” Aslında şairin dikkat çektiği husus Bağdat'ta ahlakî zaafı olan insanların şehrin görkemli zamanlarında yetişmiş olmasıdır. Buna göre maddi imkânlar ve refah içerisinde iken dinî ve ahlakî terbiyeden mahrum kalmış kimselerin tahripkâr gerçek yüzü savaş ortamında ortaya çıkmıştır. Şairin, toplumdaki ahlakî yozlaşmanın bir gün nelere mal olabileceği gerçeğini şiiri üzerinden anlatmaya çalıştığını kolaylıkla söylemek mümkündür.

Şair bununla yetinmez. Kadınların evlerine isabet eden mancınık atışları yahut alev toplarından dolayı evlerinden kaçışlarını anlatırken detaylara iner: تعثر في ثوبها وتعجلها *Elbiseleri ve acelesinden dolayı ayakları tökezledi.* Kadınların telaşlı bir halde kaçışlarının sahnelendiği bu mısradada, oldukça makul bir mübalağaya başvurulmuştur. Kadınlar dışarıya kaçarken uygun bir kıyafet giyemedikleri için kaçış esnasında elbiseleri ayaklarına takılmış ve anlaşılabilir görünmemesi gereken yerleri görünmüştür. Kadınlar, elbiseleri ayaklarına dolanmış sendeler bir halde kaçı-şırken şair olayın vahametini şu şekilde dramatize eder:

والنار من خلفها تبادرها

تسأل أين الطريق والهة

Alevler onun peşinden koşarken

kendini kaybetmiş bir halde sorar: Yol nerede?

Bu beyitte şairin kelimelerini büyük bir ustalıkla seçtiği göze çarpmaktadır. Şöyle ki evinden üstü başı namüsaid bir halde korkuyla çıkan kadın her gün gelip geçtiği Bağdat sokaklarını tanımaz. Şehrin tahribatı o dereceye varmıştır ki sokağın sakini olan kişiler dahi nerede yaşadıklarını bilemeyecek derecede şehirlerine yabancılaşmıştır.

Herhangi bir savaş vuku bulduğunda kadınlar ve çocukların evlerde kalması, yetişkinlerin ise ellerine silah ve teçhizatlarını alarak meydana çıkması beklenir. Hâlbuki Bağdat kuşatmasında durum kısmen böyle olmamıştır. Şehre hâkim noktalardan gelişigüzel atılan alevli mancınık atışları bugünkü tabirle sivil yerleşim yerlerine isabet etmiş ve kadınlar ve çocuklar evlerinden canhıraş bir şekilde kaçmaya çalışmışlardır. Bunun neticesinde çocuklar sokaklarda ölmüşlerdir. Şair dehşet verici bu manzarayı şu şekilde dile getirir:

في الطرق تسعى والجهد باهرها!

يا هل رأيت الثكلى مولولة

Yollarda çocuğu ölmüş kadınları vaveyla ederken,

Yorgunluk onları nefes nefese bırakırken gördün mü?

Şairin tasvirine göre sokaklar cesetlerle dolmuştur. Anneler orada burada çocuklarını aramaktadır. Çocuğunun parçalanmış cesedi başında feryat eden çaresiz bir annenin çığlıklarına kulak veren şair sahneyi şu şekilde canlandırmaktadır:

وجارى الدموع حادها

تنظر في وجهه وتهتف بالثكل

Gözyaşları sel olmuş bir halde kadın, çocuğunun yüzüne evlat acısı

çekerek bakıyor.

Savaşın dehşetini olabildiğince yansıtmak isteyen Hureymî, saldırıların gerçekleştiği yerlerde yaşanan trajediyi birbirinden korkunç karelerle göstermek istemektedir. Bunlardan birisi de ortalıkta sahipsiz kalan cesetlerin köpekler tarafından parçalanmasıdır. İslam toplumunda insanların naaşı da kutsaldır. Bu yüzden mürtet olarak ölmek koşuluyla kişinin cenazesi yıkanır, kefenlenir ve cenaze namazı kılınarak defnedilir ki bu farz-ı kifayedir. Hâlbuki hilafetin merkezi olan

Bağdat'ın başına öyle feci bir musibet gelmiştir ki savaş, ortalıkta ölenlerin cenazesine son vazifelerini yapmalarına müsaade etmeyecek kadar acımasız ve hukuksuz olmuştur. Sokaklarda sahipleri tarafından alınmaya ve defnedilmeye cesaret edilemeyen cesetleri ortadan kaldırma görevi köpeklere kalmıştır. Köpekler cenazeleri vahşice parçalamakta ve kendilerine besin yapmaktadırlar:

باتت عليه الكلاب تنهشه مخضوبة من دم أطافرها

Üzerlerinde köpekler cesetlerini parçalar durur;

Tırnaklarının kanları ile üzerleri hep boyanmıştır.

Köpekler cesetleri pençeleri ile parçalarken üzerlerine kanlar sıçramış ve bedenleri tamamen kan kırmızı boyanmıştır.

Sonuç

Bir zamanlar İslam medeniyetinin belirgin bir sembolü iken kardeşler arasında devlete hâkim olma mücadelesinin kurbanı olarak yerle bir olan Bağdat şehri, kendisine kalbini bağlamış sakinlerinin kalbinde derin yaralar açmıştır. Dört başı mamur bir şehrin maruz kaldığı tahribatın büyüklüğü Bağdatlıları, sevgilisi ansızın ölüp gitmiş bir aşğın vaziyetine getirmiştir. Ölmüş olan mahbuplara mezarı başında yakılan ağıtlar misali sokakları, bahçeleri, sarayları ve hanları tarumar edilmiş şehre mersiyeler söylenmiştir. Edebiyat kaynakları bu türden şiirleri “Bağdat mersiyesi” olarak isimlendirmiş ve bu mersiyeler bir dönemin olaylarının ayrıntılı vesikası addedilip tarih kaynaklarına girmiştir. Araştırma konumuz olan Hureymî'nin râiyye kasidesi bunlardan sadece birisi değil, uzunluğu ve sanatsal başarısı ile birincisi olmuştur. Bağdat mersiyesinde şairin sadeliği ve duygularını tekellüfsüz bir dille ifade ettiği görülmüştür. Şairin hissettirmek istediği esef ve acılara tıbâk, cinas ve müvâzene gibi söz süsleme sanatlarını yoğun bir şekilde kullanması mani olmamıştır. Kasideyi konularına göre orantılı bir şekilde fasıllara ayırmış ve şairin asıl maksadı olan irşat ve vaazı sezdirmeden bu fasıllar içerisinde serpiştirmiştir. İlk fasıllarda Bağdat'ın debdebeli ve şaşaalı haline dikkat çekerek şehrin duçar olduğu felaketin, aşırılıkların sonucunda başa geldiği düşüncesini paylaşmak istemiştir. Daha ziyade anlatımcı

yöntemin kullanıldığı şiirde, şair soğukkanlılığını koruyabilmiş ve didaktik bir edebiyat ürünü ortaya koymuştur. Bu yüzden kaside tarihi bir belge olma hüviyetini kazanmıştır.

Kaynakça

- Abdullhâlik, Âmâl Yâsîn. “el-Eseru’l-îkulûcî fî risâ’i Bağdâd li’l-Hureymî”. *Mecelletu Kulliyetu’l-Âdâb Câmiatu’l-Feyyûm* 14/1 (Ocak 2022), 1219-1252.
- Abdullâh, Emîra Mahmûd. “Mersiyetu’l-Hureymî li-Bağdâd: dirâsetun uslubiyye”. *Mecelletu Kulliyeti’t-Terbiye* 4 (2009), 78-95.
- ‘Acmî, Nâsir Muhammed Sa’d. “Şi’ru Ebî Ya’kûb el-Hureymî: dirâsetun mevdû’iyye”. *Mecelletu’d-Dirâsâti’l-‘Arabîyye* 23/3 (2011), 1345-1400.
- ‘Âlem, Mûsâ. “el-Mueşşirâtu’l-mûsikıyye fî mersiyeti Bağdâd li’l-Hureymî beyne vak’i’l-fecîa ve hendeseti’t-tevzî”. *Maaref* 12/12 (2017), 323-342.
- Ayyıldız, Esat. “el-Hansâ’ Bint ‘Amr: Eski Arap Şiirinde Öncü Bir Mersiye Şairi Hanım”. *Mütefekkir* 7/13 (Haziran 2020), 201-224. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.757993>
- Bozkurt, Nahide. “Hârûnürreşîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/258-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu’l-edebî’l-‘Arabî*. Kahire: Dâru’l-Maârif, ts.
- Chattopadhyay, Budhaditya. “An Elegy for the City: Composing the Urban Character”. *Leonardo Music Journal* 24/40 (2014), 49-51.
- Dayf, Şevkî. *el-Fennu ve mezâhibuhû fi’ş-şî’ri’l-‘Arabî*. Kahire: Dâru’l-Maârif, ts.
- Durmuş, İsmail. “Hureymî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/385-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Eid, Ureyb Muhammed. “el-Hureymî fî risâ’i Bağdâd”. *‘Udu’n-Net Mecelletun Sekâfiyyetun Fasliyye*. Erişim 13 Ocak 2022. <https://www.oudnad.net/spip.php?article2024>
- Elegy for a Fallen City* (Nota Kâğıdı, 2019). New Zealand: The University of Canterbury, No. KB: 1-6. <https://ir.canterbury.ac.nz/>
- Emîn, Ahmed. *Hârûn er-Raşîd*. Kahire: Mu’essesetu Hindâvi, 2014.
- Ferac, İbrâhîm Mahmûd İbrâhîm. *el-Halîfetu’l-Abbâsiyyu’l-Emîn Muhammed b. Hârûn er-Raşîd*. Gazze: Gazze İslâm Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Göçemen, Yakup. “Câhiliyeden Endülüs’ün Yıkılışına Kadar Arap Edebiya-

- tında Şehir Mersiyeleri”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/7 (2020), 277-320. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.691213>
- Habîbî, Ali Asgar. “Risâ’u İbni’r-Rûmî beyne’l-itbâ’ ve’l-ibtidâ’: kasîdetu risâ’i’l-Basra nemûzecen”. *İdââtun Nakdiyye* 3/1390 (Eylül 2011), 67-89.
- Hamdân, Muhammed. *Edebu’n-nekbe fi’t-turâsi’l-’Arabî*. Şam: Menşûrâtu İttihâdi’l-Kitâbi’l-’Arabî, 2004.
- İbn Ebû’l-İsba’, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn. *Tahrîrû’t-tahbîr fi şinâ’ati’ş-şî’ri ve’n-neşr ve beyâni’l-câzi’l-’Kur’ân*. thk. Hafnî Muhammed Şerîf. b.y.: Lecnetu İhyâi’t-Turâsi’l-’Arabî, ts.
- İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ. *el-Kâmil fi’t-târih*. haz. Muhammed Yûsuf ed-Dakkâk. 11 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1987.
- İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn. *Lisânu’l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.
- İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn. *Muhtaşaru târihi Dımaşk*. thk. Rûhiye en-Nehhâs. 29 Cilt. Şam: Dâru’l-Fikr, 1984.
- İbnu’l-’Adîm, Ebû’l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed. *Buğyetu’t-taleb fi târihi Haleb*. thk. Suheyl Zekkâr. 12 Cilt. b.y.: Dâru’l-Fikr, ts.
- İbnu’l-Mu’tezz Billâh, Ebû’l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed. *Tabakâtü’ş-şu’arâ (i’l-muhtesîn)*. thk. Abussettâr Ahmed. Kahire: Dâru’l-Maârif, ts.
- Karataş, Yusuf. “Nizar Kabbâni’nin ‘Mersiyetu Belkis’ Adlı Eserinin Söylem Çözümlemesi”. *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 15/41 (2015), 1-32.
- Kârtacennî, İbn Hâzım. *Minhâcu’l-buleğâ ve sirâcu’l-udebâ*. thk. Muhammed el-Habîb b. el-Hûca. b.y.: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, ts.
- Kuza’, Hüdâ. “Kırâatun fi kasîdeti’l-Huraymî”. *el-Hivâru’l-Mutemeddin*. Erişim 13 Ocak 2022. <https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=286832>
- M., Hediari – F., Taghizadeh. “Elegy of Cities in Arabic and Persian Poetry: A Comparative Study from the Beginning to the End of the Abbasid Caliphate”. *Sher Pazhoji (Journal of Boostan Adab of Shriaz University)* 4/14 (2013), 23-42.
- Mahâkîrî, Munâ Yahyâ Zeyd. *Cemâliyyâtu risâ’i’l-mekân fi’l-edebi’l-’Arabî hattâ’l-karni’s-sâmini’l-hicrî*. Mısır: Ayn Şems Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi, 2005.
- Meydanoğlu, Ayşe. “Arap Dili ve Belâgatı’nda Cinâs Sanatı”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Bahar 2019), 155-166.
- Muhammed, Fevrâr b. Hıdr. “Kırâatu nemâzic fi risâ’i mudunun ve memâlike

- Endelûsiyye”. *Mecelletu ’ulûmi’l-lugati’l-’ Arabiyye* 1/25 (2009), 130-139.
- Nezîh, Dorâr - Sumeyye, Hatrî. “Risâ’u’l-muduni fi’ş-şî ri’l-Cezâirîyyi’l-kadîm: İbn Hamîs enmûzecen”. *Dirâsâtun Edebiyye* 5 (2017), 234-247.
- Seyyid Cebr, Mustafa. *Dirâsâtun fi ’ilmi’l-bed’*. b.y.: Dureym li’t-Tıbâ’a, 2008.
- Sinânî, Abdullâh b. Ramazân. *Risâ’u Bağdâd ve’l-Basra fi’ş-şî ri’l-Arabî*. Taybe: Taybe Üniversitesi, Edebiyat ve Beşeri İlimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Sugayrî, Sihâm. *Bukâu’l-evtân fi kasîdeti risâ’i Bağdâd li-Hureymî*. Cezayir: Muhammed Haydar Üniversitesi, Edebiyat ve Dil Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015-2016.
- Şerî, Abdülkâdir. *Fennu risâ’i’l-muduni fi’ş-şî ri’l-Mağribiyyi’l-kadîm*. Cezayir: Hâc Lihadir Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi, Doktora Tezi, 2013-2014.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed. *Târihu’t-Taberî*. thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Dâru’l-Maârif, ts.
- Timurtaş, Abdülhadi. “Bir Şehir Mersiyesi Örneği: Ebu’l-Bekâ Er-Rundî’nin Endülüs Mersiyesi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8-36 (Şubat 2015), 217-229.
- Toprak, Mehmet Faruk. *Endülüs Şiirinde Mersiye*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Toprak, Mehmet Faruk. “Mersiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/219-221. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Emîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/112-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Zehebî, Şemsuddîn. *Târihu’l-İslâm*. thk. Beşşâr Avvâd. 15 Cilt. b.y.: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2003.
- Zeyn, Süfyân - Buşeyrî, el-Hâniye. *Risâ’u’l-medîne fi rivâyeti zâkirati’l-mâ’ li-Vâsinî el-A’rac*. Cezayir: Muhammed Bodyaf Üniversitesi, Dil ve Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020-2021.
- Ziriklî, Hayreddîn. *el-A’lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 2002.